

Justyna Dobrołowicz

Różnice w treści i sile lęków przeżywanych przez młodzież wychowywaną w domu dziecka i rodzinie naturalnej

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 11, 83-92

1996

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Justyna Dobrołowicz

**RÓŻNICE W TREŚCI I SILE LĘKÓW
PRZEŻYWANYCH PRZEZ MŁODZIEŻ
WYCHOWYWANĄ W DOMU DZIECKA
I W RODZINIE NATURALNEJ**

WPROWADZENIE

Ogromne przemiany społeczne, gospodarcze i polityczne, do jakich doszło ostatnio w naszym kraju, spowodowały destabilizację życia i u wielu ludzi wywołały liczne obawy i niepokoje. Warto zadać pytanie, w jaki sposób taką sytuację społeczną odbierają ludzie młodzi, stojący u progu dorosłego życia.

Przedmiotem zaprezentowanych w artykule wyników badań jest ukazanie, przy pomocy metod psychologicznych, podobieństw i różnic w sile i treści emocji (lęków) przeżywanych przez młodzież o różnych doświadczeniach wychowawczych. Główny problem badawczy brzmi następująco: czy istnieją różnice w rodzajach i sile lęków przeżywanych przez młodzież wychowywaną w domu dziecka i w rodzinach naturalnych.

METODA, TECHNIKI I NARZĘDZIA BADAWCZE

Prowadząc badania, skorzystałam z szerokiej możliwości, jakie zapewnia metoda sondażu diagnostycznego. W zakresie technik badawczych wykorzystałam test.

Sondaż diagnostyczny jest metodą często wykorzystywaną w badaniach pedagogiki empirycznej. Służy on do poznawania różnorodnych zjawisk społecznych i ich licznych uwarunkowań. Zastosowana przeze mnie odmiana sondażu diagnostycznego na niewielkiej próbie pozwoliła mi ograniczyć liczbę osób badanych i obszar badań.

Treść lęków przeżywanych przez młodzież badałam Testem Zdań Niedokończonych J. Sacksa i S. Levy'ego. Został on opracowany w 1959 r.,

a oparty na zasadach metod projekcyjnych¹. Składa się z 60 nie dokończonych zdań o różnej tematyce. Badanie tym testem można przeprowadzać indywidualnie i grupowo, a przy interpretowaniu wyników należy brać pod uwagę zarówno treść uzupełnionych zdań, jak i ich ładunek uczuciowy. Wyniki tego typu trudno poddać analizom statystycznym. Nawet jeśli byłoby to możliwe, prowadziłyby do uproszczeń interpretacyjnych. Dlatego analiza wyników badań projekcyjnych jest prawie wyłącznie jakościowa. Polega ona na klasyfikowaniu reakcji według określonych podobieństw. Dzięki takiej interpretacji możliwe jest porównywanie grup lub osób. Zdania testu można uporządkować w 15 grup tematycznych, a każdej grupie odpowiadają 4 zdania. Test Zdań Niedokończonych pozwala badać wiele cech osobowości młodzieży. Mnie interesował blok pytań dotyczący lęków i obaw, tj. pytanie 7, 22, 37, 52.

Do pomiaru lęku jako stanu i lęku jako cechy wykorzystałam Kwestionariusz Ch. D. Spielbergera, nazywany przez H. Choynowską Kwestionariuszem samooceny². Zawiera on 40 stwierdzeń, ułożonych w dwóch częściach. Część pierwsza, obejmująca pytania od 1 do 20, ocenia reakcje lękowe jako stan aktualny i poziom lęku, z jakiego jednostka zdaje sobie sprawę w momencie badania (lęk jako stan). Część druga, obejmująca pytania od 21 do 40, ocenia względnie stałą dyspozycję do przeżywania reakcji lękowych (lęk jako cecha). Obie skale są oddzielnie oceniane i interpretowane. Badana osoba czyta stwierdzenia Kwestionariusza i zaznacza na arkuszu odpowiedzi, w jakim stopniu stwierdzenia te jej dotyczą. Kwestionariusz nadaje się do badania reakcji lękowych zarówno dorosłych, jak i młodzieży.

Tłumaczenia kwestionariusza na język polski dokonała H. Choynowska, natomiast prowizoryczny klucz do kwestionariusza Spielbergera opracował S. Siek³. Maksymalna liczba punktów, jaką może uzyskać jednostka, u której bada się lęk jako dyspozycję osobowości, wynosi 60. Natomiast przy badaniu nasilenia aktualnie występujących reakcji lękowych maksymalna liczba punktów wynosi 40.

Badania prowadzone były od lutego 1992 do stycznia 1993 r., w dwóch grupach. Grupę pierwszą stanowili wychowankowie Państwowego Domu Dziecka (PDD) w Kielcach, grupę drugą – uczniowie IV Liceum Ogólnokształcącego im. Hanki Sawickiej w Kielcach. Łącznie badaniami objęłam

¹ Zob.: J. R e m b o w s k i, *Metoda projekcyjna w psychologii dzieci i młodzieży*, Warszawa 1975.

² Zob.: S. S i e k, *Wybrane metody badania osobowości*, Warszawa 1993, s. 256; J. B a z y l a k, *Postawy religijne młodzieży i ich związek z wybranymi elementami osobowości*, Warszawa 1984, s. 59.

³ S. S i e k, *Wybrane metody*, s. 262.

71 osób: 26 wychowanków PDD i 45 uczniów liceum. Wiek badanej młodzieży mieścił się w granicach 15–18 lat, co było zgodne z założeniami badań.

Duża różnica w liczebności obu grup spowodowana była trudnościami technicznymi. Wśród wychowanków jedyne w Kielcach domu dziecka było tylko 26 osób, których wiek odpowiadał przyjętym przeze mnie założeniom. Strukturę obu badanych grup pod względem płci przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Struktura badanych pod względem płci

Typ doświadczeń wychowawczych	Płeć		Łącznie
	żeńską	męską	
Dom dziecka	6	20	26
Rodzina	35	10	45
Razem	41	30	71

Badania prowadzone były na terenie PDD w pięciu istniejących tam grupach wychowawczych. W liceum badaniami objęłam dwie klasy: II i IV.

**ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ TESTEM ZDAŃ NIEDOKOŃCZONYCH
J. SACKSA I S. LEVY'EGO**

W zebranym materiale empirycznym wyróżniłam kategorie powtarzających się odpowiedzi. Częstotliwość ich występowania w obu badanych grupach przedstawiają tabele 2 i 3. Na podstawie przedstawionych w tabelach wyników stwierdziłam, że występuje różnica w częstości i typie przeżywanego lęku pomiędzy młodzieżą z obu grup.

Tabela 2. Lęki przeżywane przez wychowanków domu dziecka

N = 26

Kategorie lęków	Liczba osób	Procent
Przed własną przyszłością	16	61,5
Przed innymi ludźmi	6	23,1
Przed samotnością	2	7,7
Przed szkołą	2	7,7
Przed ojcem	2	7,7
Przed burzą	2	7,7
Przed wysokością	2	7,7
Przed nocą	2	7,7
Inne (lęki indywidualne)	10	38,4

Tabela 3. Lęki przeżywane przez młodzież wychowywaną w rodzinach

N = 45

Kategorie lęków	Liczba osób	Procent
Przed szkołą	21	46,6
Przed samotnością	8	17,8
Przed innymi ludźmi	7	15,5
O siebie	7	15,5
Przed własną przyszłością	6	13,3
Przed śmiercią	6	13,3
Przed kłopotami miłosnymi	6	13,3
O najbliższych	4	8,9
Przed ośmieszeniem	3	6,7
Przed rodzicami	3	6,7
Przed beczynnością	2	4,4
Przed zwierzętami	2	4,4
Inne (lęki indywidualne)	7	15,5

Wychowankowie placówki opiekuńczo-wychowawczej boją się przede wszystkim przyszłości. Lęk ten dominuje i jest w dużym stopniu uzasadniony. Młodzież opuszczająca dom dziecka ma bardzo trudny start w dorosłe życie i świadomość tego budzi w niej lęk. Zjawisko to zbadał F. Kulpiński⁴, wymieniając „lęk przed życiem” jako mankament wychowania instytucjonalnego. Obecnie w Polsce wychowankowie domu dziecka mogą liczyć jedynie na niewielką pomoc państwa w zorganizowaniu sobie dorosłego życia. Wychowawcy z domu dziecka starają się zwykle udzielić swoim podopiecznym pomocy, jednak ich możliwości są znikome. Brak pracy i bardzo trudna sytuacja mieszkaniowa powodują, że młodzi ludzie, opuszczający placówkę opiekuńczo-wychowawczą, są zwykle w naprawdę bardzo ciężkiej sytuacji. Najczęściej jedynym, choć niezbyt pożądanym wyjściem, jest powrót do domu rodzinnego.

Jeszcze do niedawna dorosły wychowanek zakładu opiekuńczego przed opuszczeniem placówki otrzymywał mieszkanie i tzw. wyprawkę, na którą składały się wszystkie najpotrzebniejsze sprzęty codziennego użytku. Poza tym dom dziecka pomagał w otrzymaniu pracy pozwalającej na utrzymanie się. Od pewnego czasu sytuacja drastycznie się zmieniła. Obecnie wychowankowie są zdani wyłącznie na siebie i ten fakt ma prawo budzić u ludzi młodych, nieprzygotowanych do samodzielności – lęki i obawy.

⁴F. Kulpiński, *Wybrane problemy metodyki pracy opiekuńczo-wychowawczej*, Częstochowa 1979.

W swoich badaniach M. Jurga⁵ podkreśliła, że wiele dziewcząt – wychowanek domu dziecka skarży się na nieumiejętność radzenia sobie z kłopotami życia codziennego. Młodzież wychowywana instytucjonalnie najpierw jest izolowana od życia i jego problemów, a potem pozostawiona sama sobie, bez jakiegokolwiek wsparcia. Nic więc dziwnego, że u wychowanków domu dziecka dominuje lęk przed przyszłością, przed jutrem, że przeżywa go aż 61,5% badanych osób.

Kolejnym lękiem, dość powszechnie występującym wśród wychowanków domu dziecka, jest obawa przed innymi ludźmi. Wydaje się, że jej źródłem mogą być negatywne doświadczenia życiowe młodzieży. Odrzucenie przez najbliższych pozostawiło zapewne uraz w psychice, który przez wiele lat może przejawiać się w nieufnym i niechętnym stosunku do innych ludzi. Zjawisko takie, występujące u wychowanków domu dziecka, opisał i nazwał indyferencją uczuciową S. Kozak⁶. Natomiast J. Aubry określił ją jako atrofię psychiczną. Polega ona na występowaniu trudności w uczestniczeniu w różnych formach współżycia z innymi ludźmi u dzieci pozbawionych opieki i trwałego kontaktu emocjonalnego z matką lub osobą ją zastępującą⁷.

Charakterystyczne jest, że wśród wychowanków domu dziecka bardzo rzadko wystąpił najbardziej typowy dla tej grupy wiekowej lęk, tj. lęk przed szkołą⁸. Wydaje mi się, że jest to spowodowane niewielkim zainteresowaniem wychowanków domu dziecka własną karierą szkolną. Młodzież ta niechętnie się uczy, często otrzymuje złe oceny, ale wcale nie martwi się tym, a przynajmniej nie manifestuje zmartwienia na zewnątrz. Tak obojętna postawa wobec szkoły nie może więc być źródłem lęku. Zaobserwowane zjawisko jest zgodne z hierarchiczną koncepcją potrzeb A. Masłowa⁹. Według niej bowiem dopiero zaspokojenie wszystkich potrzeb podstawowych pozwala na wykształcenie potrzeb wyższego rzędu, w tym również potrzeb poznawczych i intelektualnych.

Wychowankowie domu dziecka nie mają zaspokojonych podstawowych potrzeb psychicznych i z tego względu potrzeby wyższe są w nich przytłumione. Szkoła i nauka wiąże się dla nich z przymusem. Nie pokładają

⁵ M. J u r g a, *Obraz świata dorastających wychowanek PDD*, „Psychologia Wychowawcza” 1989, nr 5.

⁶ S. K o z a k, *Sieroctwo społeczne*, Warszawa 1936.

⁷ Tamże, s. 68.

⁸ M. S u s ł o w s k a, *Treść lęków w przebiegu życia ludzkiego a lęki patologiczne*, „Przegląd Psychologiczny” 1985, nr 4.

⁹ A. H. M a s ł o w, *Teoria hierarchii potrzeb*, w: *Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykańskiej*, pod red. J. Reykowskiego, Warszawa 1964.

w nich większych nadziei. Niepowodzenia szkolne traktują bardzo lekko, gdyż wiedza nie jest dla nich wartością.

Zupełnie inne obawy dominują u młodzieży wychowywanej w rodzinach naturalnych. W tej grupie badani najczęściej przeżywają lęk przed szkołą. Nauka i dobre stopnie są dla tej młodzieży wartościami samymi w sobie. Spostrzegają je jako determinanty przyszłego powodzenia na studiach i – dalej – kariery zawodowej czy sukcesu życiowego. Młodzież w tej grupie bardzo boi się niepowodzeń szkolnych, gdyż mogą one przyczynić się do niezaspokojenia aspiracji własnych rodziców oraz niespełnienia planów zawodowych.

MECHANIZMY OBRONNE STOSOWANE PRZEZ MŁODZIEŻ Z OBU BADANYCH GRUP

Blok pytań w Teście Zdań Niedokończonych, pozwalający ocenić, jakie lęki i obawy przeżywa osoba badana, zawiera również jedno pytanie dotyczące stosowanych przez daną osobę mechanizmów obronnych.

Mechanizmy obronne są procesami występującymi w osobowości każdego człowieka. Według H. P. Laughlina są one stosowane poza kontrolą świadomości i człowiek nie zdaje sobie sprawy z ich wykorzystywania. Uświadamia sobie to dopiero po fakcie zastosowania wybranego mechanizmu. Są one automatycznymi, nieświadomie podejmowanymi działaniami, zmierzającymi do rozładowania emocjonalnego napięcia, rozwiązania konfliktu oraz zmniejszenia lęku. Działania te zachodzą wówczas, gdy człowiek znajdzie się w sytuacji, której świadomość jest dla niego nie do zniesienia¹⁰.

Po przeanalizowaniu wypowiedzi badanych osób na temat sposobu radzenia sobie z obawami i lękami rodzącymi się w sytuacjach trudnych – wyselekcjonowałam najczęściej powtarzające się sposoby. Dane na ten temat zestawiono w tabelach 4 i 5. Analiza danych liczbowych w nich zawartych pozwala na wysnucie wniosku, że odpowiedź na jedno pytanie Testu Zdań Niedokończonych nie pozwala w niektórych wypadkach jednoznacznie stwierdzić, jakie mechanizmy obronne cechują badanych. Część wypowiedzi zakwalifikowanych w tabelach do kategorii „inne” była tak niejednoznaczna, że nie miała wartości diagnostycznej (np. wypowiedzi, że obawy zmuszają nieraz: „do niczego”, „do zaskoczenia kogoś pytaniem”, „do tracenia rozumu”, „do pójścia do kina i wypicia paru piw”).

¹⁰ Za: S. S i e k, *Osobowość. Struktura, rozwój, wybrane metody badawcze*, Warszawa 1982, s. 479–480.

Tabela 4. Mechanizmy obronne przed lękiem typowe dla młodzieży z domu dziecka

N = 26

Kategoria	Liczba osób	Procent
Złość	7	26,9
Płacz	4	15,4
Wzmoczona aktywność	4	15,4
Agresja	2	7,7
Ucieczka	2	7,7
Rezygnacja z czegoś	2	7,7
Rozmyślanie	1	3,8
Inne	4	15,4

Tabela 5. Mechanizmy obronne przed lękiem typowe dla młodzieży wychowywanej w rodzinie

N = 45

Kategoria	Liczba osób	Procent
Rozmyślanie, wygadanie się	17	37,8
Płacz	5	11,1
Rezygnacja z czegoś	5	11,1
Unikanie źródeł lęku	4	8,9
Uległość	4	8,9
Wycofywanie się	3	6,7
Popęlnianie błędów	2	4,4
Inne	5	11,1

Częstotliwość kategorii pozwoliła jednak na sformułowanie pewnych wniosków. Młodzież wychowywana w domu dziecka i młodzież z rodzin naturalnych stosuje odmienne mechanizmy obronne wobec trudności. U młodzieży wychowywanej w rodzinie dominuje mechanizm intelektualizacji (racjonalizacji). Należy on do grupy mechanizmów obronnych pochodnych i bardziej dojrzałych. Pojawia się zwykle w okresie adolescencji i polega na oswojaniu się za pomocą myślenia i mówienia z problemami czy treściami budzącymi lęk. Mechanizm ten pozwala w dojrzały sposób rozwiązywać wewnętrzne konflikty i stosuje go aż 37,8% młodzieży wychowywanej w rodzinie. Natomiast wśród podopiecznych domu dziecka jest on mało popularny, bo wymieniło go tylko 3,8% badanych.

Wychowankowie domu dziecka najchętniej stosują najbardziej pierwotne mechanizmy obronne, pochodzące z niższych etapów rozwoju. Należą do tego typu takie zachowania, jak płacz, złość, agresja. Zaliczyłam je do

mechanizmu obronnego zwanego regresją. Do jego stosowania przyznało się 50% badanych wychowanków domu dziecka. Regresja jest powrotem, cofaniem się do prymitywnych, dziecięcych form zachowania w chwilach silnego stresu. Jest ona mechanizmem mało skutecznym, ponieważ nie pomaga w rozwiązywaniu trudności.

WYNIKI BADANIA KWESTIONARIUSZEM SAMOOCENY

Celem moich badań prowadzonych za pomocą pierwszej części testu Ch. D. Spielbergera było ustalenie, czy istnieje różnica w samoocenie pomiędzy młodzieżą z domu dziecka a młodzieżą wychowywaną w rodzinie – pod względem natężenia poziomu lęku przeżywanego podczas trwania badania.

Surowe wyniki wskazywały wyraźnie, że w obu grupach były jednostki bardzo różne pod względem badanej cechy. Kilka osób otrzymało 0 punktów w skali mierzącej aktualny stan lęku w czasie badania, inne natomiast miały prawie maksymalną liczbę punktów. Tak duży rozrzut wyników od średniej świadczy o tym, że grupy były bardzo niejednorodne.

Wartości średniej arytmetycznej wyników dla obu grup (tabela 6) wskazują na istnienie różnicy między nimi. Młodzież wychowywana w domu dziecka reagowała średnio większym lękiem na badanie testem psychologicznym niż młodzież z rodzin naturalnych.

Aby stwierdzić, czy zachodzi istotna statystycznie różnica między obiema grupami pod względem poziomu lęku ujawniającego się na bieżąco w sytuacji badania psychologicznego, zastosowałam dwa testy statystyczne: χ^2 oraz test istotności różnic t Studenta i obliczyłam współczynnik korelacji¹¹.

Wartość χ^2 dla uzyskanych danych wynosi 0,15 (df = 1, nieistotne). Ponieważ liczebność grup była mniejsza od 10, zastosowałam poprawkę Yatesa na ciągłość. Spowodowało to zrównanie wartości liczebności otrzymanych i liczebności oczekiwanych i w rezultacie wartość χ^2 wyniosła 0,0.

Tabela 6. Wartości średnich arytmetycznych wyników poziomu lęku jako stanu dla obu grup badanych

N = 71	
Doświadczenia wychowawcze	Wartości średniej arytmetycznej
Dom dziecka	15,2
Rodzina naturalna	11,7

¹¹ Por.: J. P. Guilford, *Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice*, Warszawa 1960.

Wartość testu t wyniosła 0,93. Potwierdza ona, że między grupą młodzieży wychowywanej w domu dziecka a grupą młodzieży z rodzin naturalnych nie ma istotnej statystycznie różnicy pod względem poziomu napełnienia lęku. Badani z obu grup emocjonalnie podobnie reagują na sytuację badania testem psychologicznym. Uzyskane wyniki potwierdzono jeszcze po obliczeniu współczynnika korelacji f_i ($f_i = 0,1$ – korelacja niewiele znacząca).

Na podstawie przeprowadzonych analiz statystycznych można sformułować ogólny wniosek o braku różnicy pomiędzy badanymi grupami pod względem poziomu lęku jako stanu.

Badania, do których przeprowadzenia zastosowano drugą część Kwestionariusza samooceny Ch. D. Spielbergera, miały na celu ustalenie, czy młodzież wychowywana w domu dziecka częściej niż jej rówieśnicy z rodzin naturalnych jest gotowa reagować lękiem w sytuacjach zagrożenia. Zastosowana procedura analizy wyników pozwoliła rozwiązać ten problem.

Z rozkładu wyników surowych wynikało, że procentowo znacznie więcej dzieci wychowywanych w domu dziecka osiągnęło wysoki poziom lęku jako cechy. Wartość średniej arytmetycznej wyników drugiej części Kwestionariusza przedstawiono w tabeli 7. Aby określić, czy różnica jest istotna statystycznie, zastosowałam testy: χ^2 , t Studenta i obliczyłam współczynnik korelacji f_i .

Bardzo mała wartość χ^2 ($\chi^2 = 0,0656$, $df = 1$) wskazuje na związek nieistotny lub wręcz brak związku. Zastosowana z konieczności poprawka Yatesa jeszcze zmniejszyła tę wartość (do 0,0344). Wyniki te wskazują, że nie ma istotnej statystycznie różnicy pomiędzy badanymi przez mnie grupami pod względem lęku jako cechy.

Test t Studenta pozwolił określić różnicę pomiędzy średnimi wyników w obu badanych grupach. Otrzymany wynik: $t = 0,97$, wskazuje na brak istotnej statystycznie różnicy między średnimi. Współczynnik korelacji $f_i = 0,213$ ujawnia między badanymi grupami zależność wyraźną, lecz małą.

Ponieważ procentowy rozkład wyników wskazuje jednak na istnienie pewnej różnicy między grupami, to najprawdopodobniej, gdyby liczebność obu grup była odpowiednio wysoka, różnica ta byłaby bardziej widoczna.

Tabela 7. Wartości średnich arytmetycznych wyników poziomu lęku jako cechy dla obu grup badanych

N = 71	
Typ doświadczeń wychowawczych	Wartość średniej arytmetycznej
Dom dziecka	23,3
Rodzina	18,0

Z przedstawionych w artykule obliczeń wyraźnie wynika, że u wychowanków domu dziecka znacznie wyższy jest średni poziom lęku jako cechy i jako stanu niż u młodzieży ze środowisk rodzinnych. Dzieci z domu dziecka osiągnęły również o około 10% więcej wyników wysokich w badaniu poziomu lęku niż ich rówieśnicy z drugiej grupy. Trudności techniczne sprawiły, że liczebność grupy młodzieży z domu dziecka była jedynie na poziomie minimum statystycznego, co mogło mieć wpływ na słabo zaznaczające się związki statystyczne.